

В. В. Шаповалов (мол.), канд. фарм. наук
Національний фармацевтичний університет (м. Харків)

СУДОВА ФАРМАЦІЯ: ЮРИДИЧНА ОПІКА СПЕЦІАЛІСТІВ ФАРМАЦІЇ І МЕДИЦИНИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ НАРКОМАНІЇ І НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН

Подано науково-методичне роз'яснення змісту юридичної опіки спеціалістів, діяльність яких пов'язана з обігом психоактивних речовин різних класифікаційно-правових і номенклатурно-правових груп в системі правовідносин «лікар — пацієнт — провізор — працівники контролюючих і правоохоронних органів» на засадах судової фармації.

Ключові слова: судова фармація, юридична опіка, психоактивні речовини, обіг, порушення

Важливою умовою інтеграції фармацевтичного сектора економіки України в ЄС є адаптація вітчизняного фармацевтичного законодавства до європейських стандартів, що нерозривно пов'язано із актуальністю та необхідністю підвищення рівня правового мислення, правосвідомості і правової культури в системі правовідносин «лікар — пацієнт — провізор — працівники контролюючих і правоохоронних органів». Удосконалення системи правовідносин «лікар — пацієнт — провізор — працівники контролюючих і правоохоронних органів» до цивілізованих форм і демократичних інститутів ЄС супроводжується формуванням прозорого поля у фармацевтичному секторі економіки України, в якому захищені права і свободи, життя і здоров'я громадян, пацієнтів, провізорів і лікарів, відповідно до статті 3 Конституції України, де зазначено, що «...людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави...» [1, 5, 7].

Тому метою роботи стало науково-методичне роз'яснення змісту юридичної опіки спеціалістів, діяльність яких пов'язана з обігом психоактивних речовин різних класифікаційно-правових груп, в системі правовідносин «лікар — пацієнт — провізор — працівники контролюючих і правоохоронних органів» на засадах судової фармації.

Предметом дослідження стало вивчення незаконного обігу психоактивних речовин (ПАР) різних класифікаційно-правових і номенклатурно-правових груп за напрямками: кількість зареєстрованих споживачів ПАР; кількість виявлених злочинів у сфері незаконного обігу ПАР в регіонах України. При проведенні дослідження використано методи нормативно-правового, статистичного, порівняльного, графічного аналізу та судово-фармацевтичного моніторингу.

Самолікування міського й сільського населення України в реаліях сучасного життя при низькій матеріальній забезпеченості має характер компенсаторного явища по відношенню до забезпечення пацієнтів лікарськими засобами різних класифікаційно-правових і номенклатурно-правових груп. Проблема, що виникла з масовим відпуском лікарських засобів без рецепта лікаря, містить у собі явну небезпеку неправильного, необережного, некваліфікованого застосування лікарських засобів пацієнтами, тобто пряму загрозу для

здоров'я кожного громадянина в Україні [1]. На наш погляд, кожна людина повинна самостійно відповісти собі на одне питання: чи готова вона вести здоровий спосіб життя, займатися спортом, не палити, помірно вживати або не вживати алкогольні напої, викоренити в собі шкідливі звички, не нервувати, уникати конфліктів, дотримуватися заповідей Божих. Наприклад, в США здорового способу життя дотримується більше 50 % населення, в Росії — усього 5—7 %, на наш погляд, десь на цьому рівні перебуває і показник в Україні. Саме провізор в усіх країнах ЄС — самий доступний фахівець системи медико-фармацевтичного забезпечення, тому в його компетенцію входить прийняття рішень: в якому випадку пацієнта необхідно направити до лікаря, а в якому випадку він може проводити самолікування [8].

Проте, судово-фармацевтичний моніторинг, що з 1998 р. проводить кафедра фармацевтичного права Інституту підвищення кваліфікації спеціалістів фармації (м. Харків) щодо причин і умов, які викликають порушення у медико-фармацевтичній сфері, свідчить про те, що нераціональне вживання, вживання не за призначенням лікаря та зловживання лікарських засобів із психоактивними властивостями за останні роки в Україні набуло загрозливих масштабів. Так, якщо в 1998 р. проблема наркоманії і злочинів у сфері незаконного обігу ПАР була характерним явищем лише для промислово розвинених регіонів (Донецьк, Дніпропетровськ, Луганськ, Одеса, Харків), то на сьогодні соціально небезпечні явища (наркоманія, ВІЛ/СНІД, психоневрологічні розлади здоров'я, наркозлочинність, наркобізнес) поширилися на всі регіони країни (Полтава, Запоріжжя, Івано-Франківськ, Чернівці, Хмельницький, Львів та ін.) [4].

За результатами проведеного автором судово-фармацевтичного моніторингу за досліджуваними напрямками (кількість зареєстрованих споживачів ПАР; кількість виявлених злочинів у сфері незаконного обігу ПАР) встановлено, що за 7 місяців 2010 р. у порівнянні з тим же періодом 2009 р. по Україні зареєстровано 158 483 споживачів ПАР (2009 р. — 166 958), тобто у 2010 р. спостерігається зменшення на 5,1 %. Не зважаючи на загальнодержавну динаміку зменшення рівня цього показника, у деяких областях України навпаки спостерігалась тенденція до зростання споживачів ПАР. Такими областями стали, наприклад, Кіровоградська область, де зростання склало 31,8 %; Черкаська область — зростання на 11,9 %; Івано-Франківська область — зростання на 10,8 %; Полтавська область — зростання на 3,7 %. В окремих областях України фіксувалась динаміка зменшення кількості зареєстрованих споживачів ПАР, наприклад, у Миколаївській області, де зменшення склало 27,3 %; Одеській області — зменшення на 25,4 %; Вінницькій області — зменшення на 24,3 %; Дніпропетровській області — зменшення на 10,2 %.

Порівняльна діаграма щодо кількості зареєстрованих споживачів ПАР у окремих областях України за досліджуваний період наведена на рис. 1.

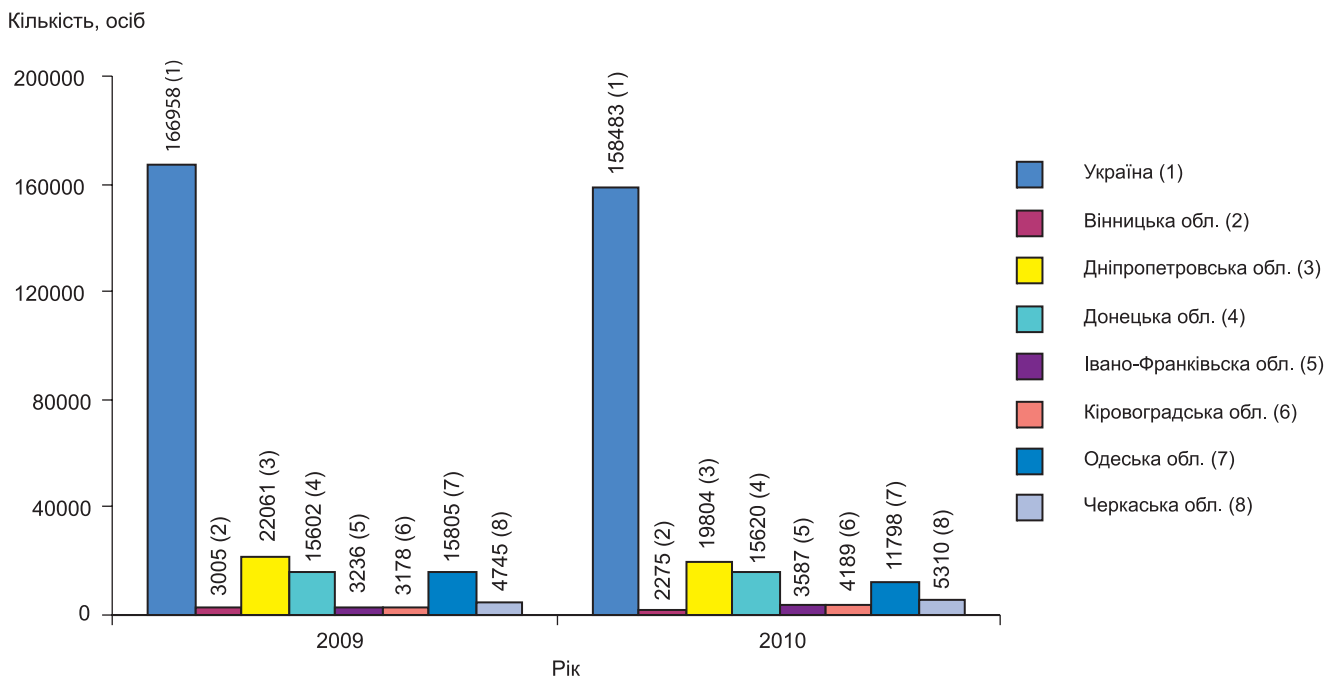

Рис. 1. Порівняльна діаграма кількості зареєстрованих споживачів ПАВ у окремих областях України за досліджуваний період

За кількістю виявлених злочинів у сфері незаконного обігу ПАВ за досліджуваний період в Україні зафіксовано 33138 злочинів (2009 р. — 35466 злочинів), тобто у 2010 р. спостерігається зменшення загальнодержавного показника на 6,6 %. Проте, у деяких областях України навпаки спостерігалась тенденція до зростання виявлених злочинів у сфері незаконного обігу ПАВ, наприклад: Черкаська область — зростання відбулося на 11,3 %; Закарпатська область — зростання на 7,3 %; Рівненська область — зростання на 5,9 %. В той же час, найбільша динаміка зменшення кількості виявлених злочинів у сфері незаконного обігу ПАВ встановлена у Миколаївській області — зменшення на 24,5 %; Херсонській області — зменшення на 25,9 %; Волинській області — зменшення на 19 %; Полтавській області — зменшення на 18,5 %.

Порівняльна діаграма кількості виявлених злочинів у сфері незаконного обігу ПАВ у окремих областях

України за досліджуваний період приведена на рис. 2.

За досліджуваний період в Україні зафіксовано 11 051 злочинів щодо незаконного обігу ПАВ за ст. 307 Кримінального кодексу (КК) України (2009 р. — 11 067 злочинів), тобто у 2010 р. спостерігається зменшення цього показника на 0,1 %. Проте, у деяких областях України навпаки спостерігалась тенденція до зростання даного показника: в Черкаській області збільшення відбулося на 8,9 %; у Закарпатській області збільшення на 11,1 %; у Рівненській області збільшення на 12,5 %. В той же час спостерігалось зменшення кількості виявлених у 2010 р. злочинів, наприклад: в Херсонській області зменшення відбулося на 29,1 %; у Волинській області — на 16,6 %; у Полтавській області — на 21 %.

Порівняльна діаграма кількості виявлених злочинів в Україні за досліджуваний період у сфері незаконного обігу ПАВ за ст. 307 КК України наведена на рис. 3.

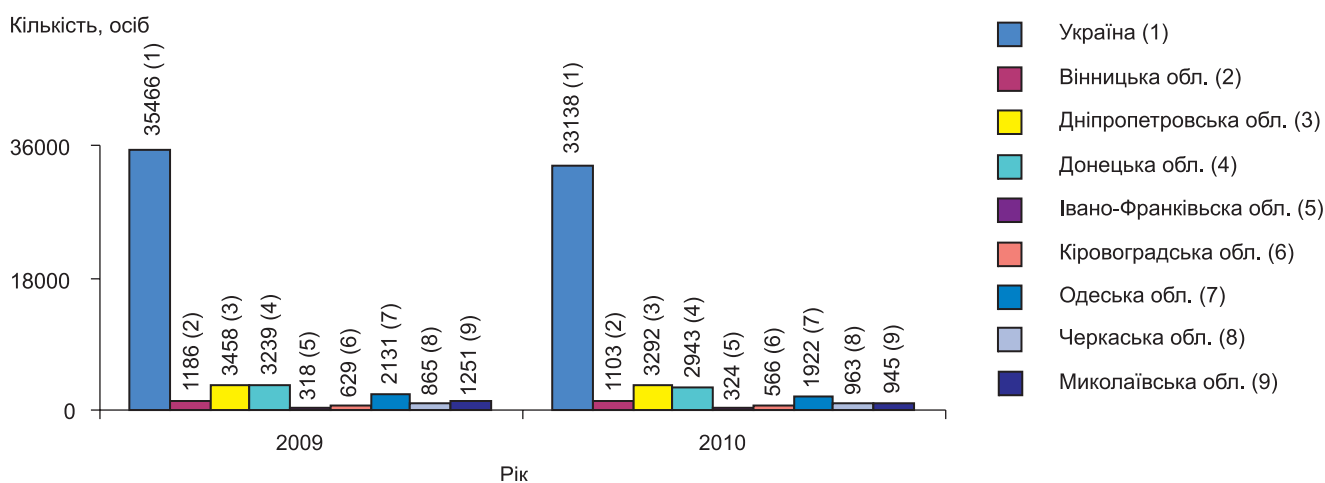

Рис. 2. Порівняльна діаграма кількості виявлених злочинів у сфері незаконного обігу ПАВ у окремих областях України за досліджуваний період

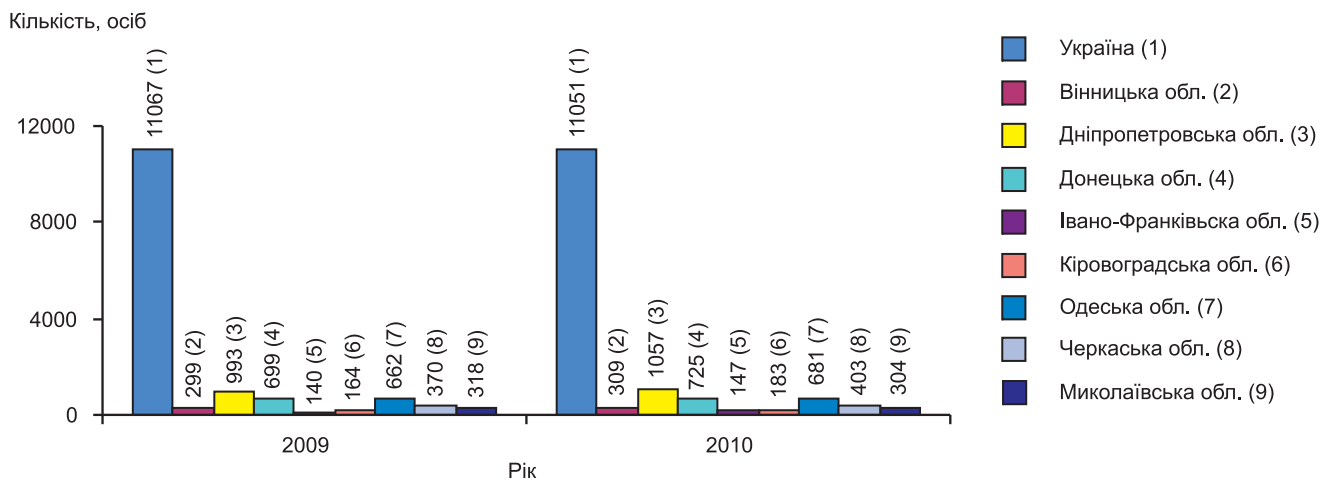

Рис. 3. Порівняльна діаграма кількості виявлених злочинів в Україні за досліджуваний період у сфері незаконного обігу ПАР за ст. 307 КК України

Незаконний обіг ПАР і лікарських засобів із психоактивними властивостями спричиняє негативний вплив на розвиток легального фармацевтичного сектора економіки України, а також поширення наркоманії та інших адиктивних розладів внаслідок зловживання ПАР різних класифікаційно-правових груп (психотропні, сильнодіючі, отруйні речовини, наркотичні засоби та інші) [2]. З іншого боку, за даними ВООЗ, близько 10 % випадків, пов'язаних з госпіталізацією пацієнтів, викликані наслідками помилок і неправильного призначення і застосування лікарських засобів, що тягне ускладнення захворювання, а інколи — летальні випадки [3]. За судово-медичним критерієм оцінки ці ускладнення кваліфікуються як легкі, середньої тяжкості та тяжкі тілесні ушкодження. Тому, своєчасна, правильна, кваліфікована і сучасна постановка лікарем діагнозу пацієнту — невід'ємна частина політики і формату лікування, а провізор, до якого пацієнт прийшов в аптеку за лікарським засобом, є основною ланкою безпечної фармакотерапії [9]. Таким чином, протидія незаконному обігу ПАР, наркобізнесу, наркоманії, нераціональному застосуванню лікарських засобів повинна здійснюватися паралельно із відновленням панування принципів верховенства права і верховенства закону; реалізацією зрозумілої державної внутрішньої політики, яка повинна базуватися на законах, рівних для всіх; проведенням реформ в економічній сфері, галузі охорони здоров'я, дозвільній системі, системі кримінальної юстиції. В цих умовах зростає актуальність роз'яснення змісту юридичної опіки спеціалістів фармації і медицини в системі правовідносин «лікар — пацієнт — провізор — працівники контролюючих і правоохоронних органів» на засадах судової фармації, що є складовою фармацевтичного і медичного права.

Отже, юридична опіка спеціаліста фармації та медицини базується на основі фармацевтичного і медичного права (рис. 4), а в площині юридичної опіки — фармацевтичної опіки — медичної опіки повинні будуватися правовідносини між лікарями — пацієнтами — провізорами — співробітниками правоохоронних органів і адвокатами. Відомо, що опіка — юридичний термін, який визначає одну із правових норм захисту особистих і майнових прав та інтересів громадян. Регулюється цивільним і сімейним законодавством.

Визначення терміну «юридична опіка» запропоновано вперше кафедрою фармацевтичного права Інституту підвищення кваліфікації спеціалістів фармації для системи правовідносин «лікар — пацієнт — провізор» в рамках судової фармації [6]. Надамо науково-методичне роз'яснення змісту юридичної опіки спеціалістів, діяльність яких пов'язана з обігом ПАР різних класифікаційно-правових груп, серед яких знаходяться лікарські засоби.

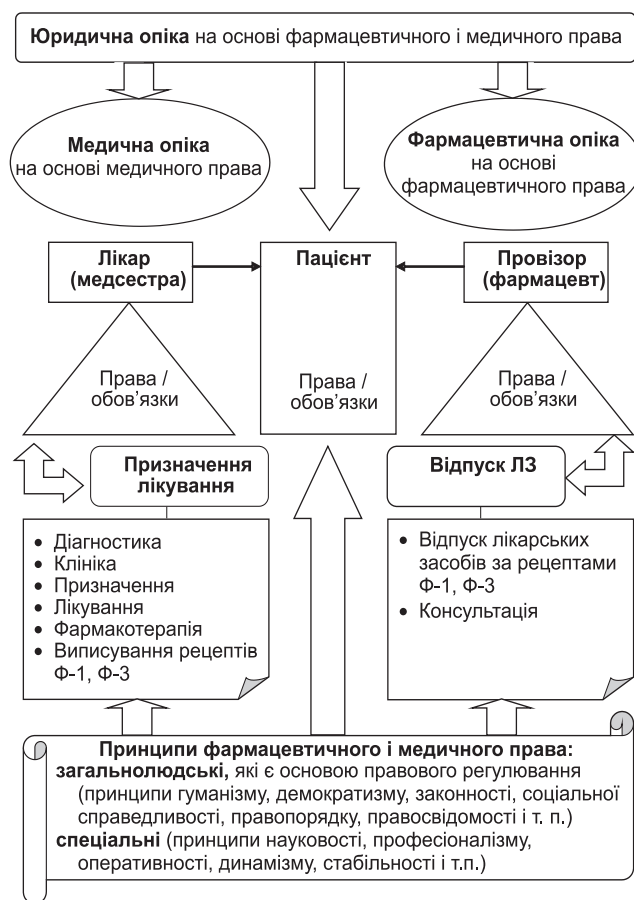

Рис. 4. Юридична опіка спеціалістів фармації та медицини

Юридична опіка — це комплексна програма нормативно-правового регулювання правовідносин між лікарем, пацієнтом і провізором в галузі цивільного, адміністративного та кримінального права протягом усього періоду їх громадсько-правових взаємовідносин:

з лікарем — з моменту постановки діагнозу і проведення усього комплексу лікування до моменту повного закінчення курсу лікування і одужання пацієнта (чи погіршення стану здоров'я, неправильного діагнозу, неправильного лікування і т. п., що призвело за судово-медичним критерієм оцінки до легких, середніх чи тяжких тілесних ушкоджень);

з провізором — на протязі усього періоду фармако-терапії, починаючи з моменту відпуску лікарського засобу (за рецептом чи без рецепта) до повного закінчення курсу фармако-терапії.

Медична опіка — це комплексна програма взаємодії лікаря і пацієнта (з виникаючою цивільно-правовою відповідальністю перед конкретним пацієнтом) протягом усього періоду лікування, починаючи з моменту постановки діагнозу і проведення всього комплексу лікування до моменту повного закінчення курсу лікування та одужання пацієнта.

Фармацевтична опіка — це комплексна програма взаємодії провізора та пацієнта (з виникаючою цивільно-правовою відповідальністю перед конкретним пацієнтом) протягом усього періоду фармако-терапії, починаючи з моменту відпуску лікарського засобу до повного закінчення його дії.

Припинення, подолання, профілактика та попередження незаконного обігу ПАР, наркоманії, наркозлочинності можливі лише на основі наукового осмислення всіх сторін цих негативних явищ, в усіх формах їх прояву і взаємозв'язках з іншими причинами і мотивами. Тому, знання статті 11 Кримінального кодексу України дає можливість провізору і лікарю мати уявлення про те, що є злочином. Злочинами називаються заборонені кримінальним законом суспільно небезпечні, винні діяння, що завдають істотної шкоди суспільним відносинам і встановленому у суспільстві правопорядку. За будь-які злочини застосовуються найбільш суворі примусові заходи — кримінально-правові санкції, що встановлюють значні обмеження на поведінку й правовий статус осіб, винних у їхньому здійсненні. За своїм характером злочин завжди є кримінальним правопорушенням. Правопорушення поділяються на злочини і провини. Провини являють собою винні, протиправні діяння, які характеризуються меншим, у порівнянні зі злочинами, ступенем суспільної небезпеки і які спричиняють застосування не кримінально-правових санкцій, а заходів адміністративного, дисциплінарного або цивільно-правового впливу. *Адміністративні провини* полягають у тому, що вони відбуваються в сфері діяльності виконавчих органів державної влади й за їхнє здійснення передбачається адміністративна відповідальність. Вона може виражатися у винесенні попередження, накладенні штрафу, позбавлення права управляти транспортними засобами та ін. *Дисциплінарні провини* являють собою шкідливі для суспільних відносин протиправні діяння фізичних осіб, спрямовані на порушення внутрішнього розпорядку підприємств, установ і організацій (аптечних, лікувально-профілактичних закладів), а також на порушення трудової, службової, навчальної, військової та іншої дисципліни. Відповідальність за

здійснення дисциплінарних провин передбачається в різних відомчих (статутах, положеннях, інструкціях) і локальних (рішеннях місцевих органів державної влади та ін.) нормативно-правових актах. На підставі, наприклад, Кодексу законів про працю України передбачаються такі дисциплінарні стягнення за порушення трудової дисципліни, як догана, переведення на нижче оплачувану роботу та ін. *Цивільно-правові провини* розуміються як правопорушення, вчинені в сфері майнових або немайнових відносин, що мають інтелектуальну цінність, як для конкретних осіб, так і для всього суспільства. Своє зовнішнє вираження цивільні правопорушення знаходять у заподіянні громадянам (пацієнтам) або їх організаціям майнової шкоди, невиконанні зобов'язань, складанні незаконних угод, порушенні цивільних прав [6].

В системі юридичної опіки спеціаліста фармації і медицини та пацієнта важливу роль також виконує стаття 63 Конституції України, в якій визначено, що «...особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе...». Взагалі при проведенні юридичної опіки на етапі досудового і судового слідства використовуються принципи фармацевтичного і медичного права, серед яких вкажемо на такі: принцип соціальної справедливості — є основною засадою правового регулювання обігу ПАР в цивілізованій державі; принцип демократизму — визначає правовий статус особистості в системі правовідносин «лікар — пацієнт — провізор — працівники контролюючих і правоохоронних органів»; принцип гуманізму — закріплює та реально гарантує природні і невід'ємні права і свободи кожного суб'єкта правовідносин на життя, здоров'я, недоторканність і безпеку; принцип рівності — проголошує рівність усіх суб'єктів правовідносин перед законом; принцип законності — безумовне та повне здійснення чинних правових норм, верховенство закону. На етапі судового слідства діє ст. 129 Конституції України, де вказано основні засади судочинства: 1) законність; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) забезпечення доведеності вини; 4) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 5) підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; 6) забезпечення обвинуваченому права на захист; 7) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 8) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; 9) обов'язковість рішення суду [5].

Забезпечення верховенства права і верховенства закону в системі правовідносин «лікар — пацієнт — провізор — працівники контролюючих і правоохоронних органів» здійснюється через впровадження заходів, спрямованих на профілактику правопорушень та зміцнення законності в сфері обігу ПАР і надання медико-фармацевтичної допомоги пацієнтам: заходи з удосконалення фармацевтичного законодавства (законів, наказів, інструкцій); заходи з виявлення незаконного обігу ПАР і відповідальності лікарів, провізорів в рамках судової фармації; заходи захисту прав лікарів, провізорів і пацієнтів в рамках юридичної опіки; заходи нагляду за станом додержання законності у фармацевтичному секторі (держлікінспекція, прокуратура, міліція та ін.).

Слід відмітити, що додержання прав пацієнтів, їх індивідуальна правосвідомість, яка часом розходиться з вимогами чинних нормативно-правових норм (наказів, інструкцій МОЗ та ін.), належить до вчинків, що знаходяться в основі неправомірної поведінки при взаємодії пацієнтів з провізорами та лікарями. Така неправомірна поведінка відображає стан пацієнта, що перебуває на грані антигромадського прояву, і веде до правопорушення. Мотивами неправомірної поведінки пацієнтів може бути хвороба, приступ, потреба зняття болю або інший хворобливий розлад здоров'я. Тому важливим залишається дослідження всіх обставин, які привели до того, що пацієнт скористався правом на збереження здоров'я і придбання лікарського засобу, а провізор виступив гарантом і надав допомогу пацієнтові в придбанні лікарського засобу.

Слід зазначити, що мають місце випадки, коли пацієнти, що не виконали рекомендації лікарів (наркологів, психіатрів, невропатологів, терапевтів, гінекологів та ін.) або провізорів, перебувають на амбулаторному лікуванні і вчасно не приймають лікарські засоби, перевищують разові або добові дози лікарських засобів, вживають лікарські засоби не за призначенням лікаря, або які призначили собі лікарські засоби за власним розсудом, займаються самолікуванням, що призводить до ускладнень і побічних реакцій, погіршення здоров'я. При виникненні ускладнень (розлади здоров'я, погіршення роботи окремих органів) пацієнти звертаються до юристів, адвокатів, подають в установленому законом порядку заяви і скарги до правоохоронних органів, прокуратури і суду. В результаті чого порушується адміністративне, цивільне або карне провадження, проводяться судово-медичні, судово-психіатричні, судово-наркологічні, судово-фармацевтичні, судово-бухгалтерські та інші експертизи. Мають місце випадки, коли лікарям і провізорам колишні пацієнти завдають не лише моральної, але й матеріальної шкоди. Провізори і лікарі, які не мають підготовки з питань фармацевтичного і медичного права, часом губляться, не знають, як їм правильно вчинити в конкретній ситуації щодо захисту своїх прав.

В. В. Шаповалов (мл.)

Национальный фармацевтический университет (г. Харьков)

Судебная фармация: юридическая опека специалистов фармации и медицины в сфере противодействия наркомании и незаконному обороту психоактивных веществ

Представлено научно-методическое разъяснение содержания юридической опеки специалистов, деятельность которых связана с оборотом психоактивных веществ разных классификационно-правовых и номенклатурно-правовых групп в системе правоотношений «врач — пациент — провизор — сотрудники контролирующих и правоохранительных органов» на основах судебной фармации.

Ключевые слова: судебная фармация, юридическая опека, психоактивные вещества, оборот, правонарушения.

Таким чином, з метою попередження причин і умов, що викликають правопорушення, важливим є здійснення лікарем, провізором, пацієнтом особистої юридичної опіки у сфері обігу психоактивних речовин всіх класифікаційно-правових груп.

Список літератури

1. Лечение зависимостей. Полный справочник ; под ред. Ю. Ю. Елисеева. — М.: Эксмо, 2008. — 640 с.
2. Наркология / [Л. С. Фридман, Н. Ф. Флеминг, Д. Х. Робертс, С. Е. Хайман]. — М.; СПб.: «Изд-во БИНОМ» — «Невский Диалект», 2000. — 320 с.
3. Наркология: актуальні питання / [В. Д. Мішієв, І. К. Сосін, М. О. Овчаренко, О. А. Єршова]. — Львів: Медицина світу, 2010. — 280 с.
4. Судова фармація, доказова фармація та фармацевтичне законодавство як складові фармацевтичного права : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. ; за ред. В. О. Шаповалової, В. В. Шаповалова (мл.). — Х., 2010. — 190 с.
5. Фармацевтическое и медицинское право : уч. пособ. / В. В. Шаповалов, В. В. Шаповалов (мл.), В. А. Шаповалова. — [1-е изд.]. — Харьков: Изд-во «Скорпион», 2011. — 208 с. — (Серия: Фармацевтическое право).
6. Фармацевтичне законодавство : навч. посіб. з грифом МОН України / В. О. Шаповалова, В. В. Шаповалов, М. М. Халін та ін. — [2-е вид.]. — Х., 2010. — 142 с. — (Серия: Фармацевтическое право).
7. Шаповалов, В. В. (мл.). Судова фармація як складова частина державної політики у захисті прав і свобод, життя і здоров'я пацієнтів / В. В. Шаповалов (мл.) // Фармацевтичне право, судова фармація та доказова фармація в удосконаленні системи національної безпеки у медико-фармацевтичному кластері Євро регіону «Слобожанщина»: VI Міжнар. наук.-практ. конф., 20—21 листоп. 2009 р. — Х., 2009. — С. 30—31.
8. Шаповалов, В. В. (мл.). Категорії відпуску лікарських засобів в країнах ЄС / В. В. Шаповалов (мл.) // Фармацевтичне право в безпечному самолікуванні. Лікарські засоби, які відпускаються без рецепта лікаря. — Х.: «Скорпіон», 2010. — Гл. 3. — С. 13—17.
9. Shapovalov, V. V. (Jr.). Study book with working journal for auditorium and outside of the auditorium work on the «Pharmacy» specialty for the «Pharmaceutical legislation» discipline / V. V. Shapovalov (Jr.), V. A. Shapovalova, V. V. Shapovalov. — 2 ed. — Kharkov, 2009. — 32 p.

Надійшла до редакції 08.12.2010 р.

V. V. Shapovalov (Jr.)

National pharmaceutical university (Kharkiv)

Forensic pharmacy: juridical trusteeship for the pharmacy and medicine specialists in the sphere of counter-acting of drug addiction and illegal psychoactive substances circulation

Scientific and methodological clarification of the content of legal trusteeship for the specialists whose work is related to the circulation of substances of different legal classification and nomenclature and legal groups in the system of legal relations doctor-patient-pharmacist-supervisory workers and law enforcement agencies on the basis of forensic pharmacy.

Key words: forensic pharmacy, juridical trusteeship, psychoactive substances, circulation, offenses.